

PAPER DETAILS

TITLE: TÂRIH USÛLÜNE DÂ'IR

AUTHORS: Haluk KAYICI

PAGES: 187-207

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307565>

Çeviri:

TÂRİH USÛLÜNE DÂ'İR*

Emin ALİ

Çeviriyazı ve Günümüz Türkçesine Aktaran: Haluk KAYICI**

Târih, beşerî mârifetler arasında mevki'ini henüz vuzûh ile almamıştır. Bir zamanlar ilimlerin teşrîfatı, haysiyeti, birbirine nazaran kıdem ve ehliyeti vardı. Târih bu mertebeler arasında kendisine pek kıymetli bir mevki' ayırmıştı. Kâ'inatın bütün sırlarının miftâhı onun elinde idi. Beşerin bütün felâket ve sa'âdetlerinin sebebinin bilir, azîmet ve ikbâllerini, husûf ve inhizâmıların îzâh eder, karanlıklarıyla bize esrarlı kuytu gecelerin hayâlini veren mâzîyi bir şû'lesiyle aydınlatır, bize hayâlî şahrahlar gösterir. Ahlâk, vicdân, fazîlet bi'l-hassa vatanperverlik onun şû'lesiyle rûhlarımızda uyanır. Milletlerin rûhunu bilir ve en sonra o bir cihan mahkemesidir, zâlimleri muhâkeme ve târih huzûrunda onları mahkûm eder. Mazlûmlara, bi'l-hassa zavallı maktûllere fazla acır. Bu sûretle mâzî anlaşıldıktan sonra istikbâl gayet kolaydır. Ve mâzîden istikbâle bir istikrâ bize, bi'l-hassa memleketi idâre edenlere, en kuvvetli bir tefekkür iksiri olur. Ve bâ'zan daha cür'etle târih bugünkü veya gelecek nesillere yol göstermekle iktifâ etmeyip mâzîdeki kahramanlara da nasîhat verir. Âlimler târihinin mersiyeleri silsilesinde kendisine o kadar haysiyet, kıdem, ehliyet ve şerefçe kuvvetli, mevki' ayırmıştı ki, herkesten su'al soran, her vak'ayı, her kahramanı müdâfa'a ve muhâkeme eden bu ilim kendisinden hesâb sorulmağa hiçbir vakit tahammül edemezdi. Sevimli bir nâşir için bu kıymetli ilmi kendisine siper yapmak ne kadar istifâdeli bir iş olurdu. İddi'alarını ne bir usûle, ne bir vesîkaya, ne vesîkadan vak'aya intikal için ittibâ'ı lâzım

* Yeni Mecmua, C. 2, S. 52, 13 Temmuz 1918, Tanin Matbaası, İstanbul, s. 514-517.

** Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, İpsala MYO. E-posta: halukkayici@trakya.edu.tr

ve zarûrî şartlara istinad ettirmeye lüzûm vardı. Biz iddi'a etmiyoruz, ilim böyle söylüyor; târih yalan söylemez. Târihî hakikatler önünde isrâr edilemez. Târihi açın, o bir hakikat kitâbıdır. Biz onun yalnız hissiyâtına tercümanız demek kâfî gelirdi. Târih, Descartes'in usûlî şübhesinden yegâne imtiyâzlı bir mâ'rifet şû'besi olarak on dokuzuncu asrın ortalarına kadar şeref ve haysiyetinden hiçbir şey fedâ etmeden bütün saltanatıyla yaşadı. Bi'l-hassa on dokuzuncu asrın hassas ve müteheyyiç şâ'ir ve milliyetperverleri mâzî gibi sırlarla kaplı, yâ'ni şiirlerle örtülü bir hâtıradan en yüksek âbidelerini ibdâ' için istifâde ettiler. Fakat bu müteheyyiç ve mütehassis adamların yanı başında ve hatta kendi aralarında târihde de sâ'ir ilimlerdeki kat'iyet ve vuzuh araştırılmağa başlandı. Ve târihî tedkikler en buhranlı bir tarzda asrı doldurdu. Bugün ekseriyetle ve bi'l-hassa müverrihler, on dokuzuncu asra târih asrı derler. Fi'l-hakîka on dokuzuncu asır, târihî tedkikleri zaman ve mekân îtibâriyle genişletti. Mâ'lûmât menba'larını vâsi' bir mikyâsda çoğalttı. İntibâh devrinden beri başlayan, fakat şu'ûrsuz bir tarzla pek za'if bir sûretde devam eden târihî vak'aların tebyini keyfiyetini bir usûle rabt etti. Güzel ile doğru, teheyyüç ile îzâh ayrı ayrı şeyler olduğu anlaşılmaya başladıktan sonra târihin şimdiye kadar der'uhde ettiği vazîfelerden birer birer vazgeçmesi lâzım geliyordu. Bi'l-hassa vak'a hakkında tefelsûf etmek için her şeyden evvel vak'anın tebeyyün etmiş olması ve ciddî bir adamın bu vak'aya îtimad etmesi için tebyinin mu'ayyen usûller dâhilinde icrâ edilmesinin bu mâ'rifet şû'besine ilmî bir mâhiyet vermek için birinci şart olduğunu kabul etmek îcâb ediyordu. Bu sûretle zâlimlerin mahkemeye tevdî'ne, mâzîde akan kanlar için ağlamağa takaddüm eden vâkı'aların tebyin ve tesbiti gibi bir ameliye tezâhür ediyordu. Son asrın inanmak için pek az vasıflara mâlik olan münekkidler bu ameliyeden müsbet ilimlerden istedikleri kat'iyet ve gayr-i şahsiyeti istemeğe başladılar. Fakat kat'iyet, gayr-i şahsiyet; şiir ve hayâl tel'în veya tebcîl değildir. Târih bu sûretle ya ilmî bir mâhiyet alıp zabt u rabta alınacak veyâhud heveskârların, san'atkârların arzu ve ilhâmına tâbi' olacaktı. Târih birinci şıkkı tercih ederek bâ'zan buhranlı ve bâ'zan muntazam hatvellerle ilimler kfilesine iltihak için cidâl ediyor. Bu iltihakın nasıl ve nerede olacağı tahmin edilmiş, fakat vuzûh ile ta'ayyün etmemiştir.

İltihak yerindeki bu vuzûhsuzluk târihin her türlü zabt u rabtdan ârî, husûsî usûl ve ka'idelerden mahrum, hududsuz bir mâ'rifet olduğu sûretinde telakkî edilmemelidir. Vâkı'â bugün meselâ biyolojinin ilim olup olmadığına dâ'ir hiçbir münâkaşaya tesâdüf edilmediğine mukabil târihin ilim veya san'at olacağına dâ'ir münâkaşalar cildler

doldurmaktadır. Buna mukabil târih usûlü hakkında kat'î, sağlam ve müsbet hükümler gittikçe çoğalmakta târihî tedkîklere girişecek olanlara ittibâ'ı zarûrî gelen ka'ideler vâzih şekiller almaktadır. Bugün târih ilim veya san'at telakkî edilsin, yâhud teheyhûç vâsıtası ve istikbalin keşfi, ahlâkın tehzihi gibi hâlen az çok tesâdüf edilen târihî teşkilâtadaki muhtelif sûretleri olsun, evvelce ihtiyârî bir sûrette başlayan ve son senelerde tedvin edilen vetîrelere, usûllere ri'âyet etmek mecbûriyetindedir.

Vâkı'aların vesîkalara istinad etmesi, vesîkaların ilmî bir kana'at tevlîd etmesi için kuvvetli bir tenkîdden geçmesi, vesîkaların taharrî, cem' ve tertîbi, tefsîr ve îzâhı vesîkadan vâkı'aya intikal için tâ'kib edilecek tarzlar o kadar kat'î şekiller almıştır ki bu şerîtalara ri'âyet edilmeden meydana çıkacak bir eser ciddî bir adamın bir iki dakîkasını israf edebileceği ehemmiyeti hiçbir zaman hâ'iz olamaz. Târih usûlü hakkında en kıymetli terakkîler, târihî tedkîklere girişmek ve târihî bir te'lifi ilmî bir tarzda hakikat sâhasına çıkarmak için vesîkaları tedkîk ve tenkîd edecek mütehayyir ve müverrihlere lâzım gelen ilk mâ'lûmata â'id usûl ve ka'idelerdir. Yetmiş seksen sene evvel târihin pek geniş ufuklarda ferman-fermâ olduğu zamanlarda âlim müverrihler bu kıymetli ilimlerinin ne kadar derin menba'lardan, ne kadar pâyansız ilimlerden meydana geldiğini îzâh ediyorlardı. Bu aşağı yukarı bir "Âlim-i kül" olmak demektir; müverrihin her ilmi bilmesi lâzımdır. Târihin kahramanlık devirlerine â'id olan bu iddi'aların, fikrî, bed'î, ictimâ'î .. ilh. bütün hayatında iş bölümü esâslarını kabul eden ve bu taksimde ferдин hissesine düşen vazîfeyi en mükemmel bir tarzda yapması için evvelâ ihtisâsı gaye ittihaz eyleyen bu asrın anlayışında bir mevki'i yoktur. Bugün târihî tedkîklere takaddüm eden mâ'lûmat uzun bir cidâlden sonra mu'ayyen ve mahdud şekiller aldı. Bugün eserine ilmî bir mâhiyet verdirmek isteyen bir müverrihin ne gibi bir hazırlık müddeti geçirmesi müddeti lâzım geleceği sade düstûrlar ile ifâde olunabilir.

Memleketimizde fikrî cereyânlar iki zıd şeklinde tebârüz ediyor. Ya Avrupa ilim ve irfan hayatını idâre eden en son ve en şâmil umdeler, yâhud bugün ancak mâzîyi muhâfaza, tefekkür seyrini tâ'kib zevkiyle kütübhânelerde pek derin îtinâlar ile saklanan eserlerde yazılı sözler. Bu iki zıd cereyân hâlâ kimya laboratuvarlarımız yanında (simya) ilmi meraklıları yaşadığı gibi devam edip gidiyor. Geçenlerde İkdâm gazetesinde "İhtisâsa dâ'ir" intişar eden baş makale bunun pek kıymetli numûnelerini gösteriyor. Makale sâhibi "Adam akıllı; târih yazabilmek için bugünün bütün ilimlerinden nasıl vazgeçebiliriz" diyor... Târihdeki ihtisâsı ve bir müverrihin târihî tetebbu'lara başlamazdan evvel ilk mâ'lûmatının neler olacağını tesbit veyâhud sadece "Târihe

yardımcı ilimler”i tedkîk etmek kimyanın dört unsur nazariyesi ile aynı târihî kıymeti hâ’iz olan mâhiyetini tefsîr için kâfidir zannındayız...

Târihî teşkîlât hangi maksadlar ile icrâ edilir ise edilsin cüz’î vâkı’alara istinad edecektir. Târihin bahsedeceği vâkı’alar sâ’ir ilimlerin vâkı’alarından tebyininde tâ’kib edilen usûl nokta-i nazarından büsbütün ayrılır. Sâ’ir ilimler vâkı’alarını doğrudan doğruya müşâhede sûretiyle tebyin eder. Târihî terkipte lâzım olan vâkı’alar mâzî denilen mübhem bir mefhûm dâhilinde tekevvün etmiş ve müverrih ilimlerin en kuvvetli bir sûretle istinad ettiği müşâhede vetîresinden mahrum kalmıştır. Müverrih için vâkı’aya vukufun bir tek vâsıtası vardır. Vâkı’a bir iz, bir eser bırakmış ise! Bu izin mefkudiyeti vâkı’anın ebediyen meçhul kalmasını istilzam edecektir. Müverrihler bu ize vesîka diyorlar. Vesîka mâziye â’id vâkı’aların şey’î ve vâzih bir tasvîrini te’mîn edebilecek olan izlerdir. Bu sûretle doğrudan doğruya veyâ dolayısıyla bir iz bırakmamış veyâ bırakmış olduğu hâlde izi ga’ib olmuş, silinmiş, tahrib edilmiş olan bütün düşünceler, fikirler, vâkı’alar beşeriyet için ebediyen ga’ib olmuş demektir. Vesîkaların yokluğunu hiçbir şey ikmâl edemez. Vesîka yok ise târih de yoktur.

İşte bir müverrih bugünkü fenlerin hepsinden evvel vesîkaları araştırmak, toplamak, tertîb ve tasnîf etmek gibi vazîfeler karşısında kalır. Vesîkaları araştırmak ve toplamak târihçilik san’atının mantiken ilk safhasını ve en mühim bir kısmını teşkil eder. Almanya’da bu işe kısa ve kullanışlı bir kelime olduğu için “Heuristik”¹ diyorlar. Târihin yegâne menba’ı vesîka olduğu kabul edildiği takdîrde bu vazîfenin ne kadar mühim bir iş olduğu kendi kendine anlaşılır. Eğer bu işe lâzım geldiği kadar ehemmiyet verilecek olur ise, yâ’ni târihî bir mes’eleyi tedkîke başlamazdan evvel etrâfımızı bu mes’eleyi îzâh edecek bütün vesîkalarla dolduramaz isek nâfile yere kifâyetsiz mâ’lûmata istinad ederek hareket etmiş ve hatâ yapmak ihtimalini fazlalaştırmış oluruz. Târih usûlünün ka’idelerine tamâmıyle tevâfuk eden mütebahhirane sa’y ve gayretlerin mühim bir kısmı sırf maddî olan bu sebebden dolayı bozulmuş veyâhud tamâmıyle mahv ve hebâ olmuştur. Müverrih yalnız elindeki vesîkalarla iktifâ etmeyip de lâzım gelen bütün vesîkaları toplamış olsaydı istinad ettiği vesîkaların kısmen îzâh, itmâm edileceğini veyâhud büsbütün ehemmiyetden sâkit olacağını görür idi. Bu vesîkaların bolluğu,

¹ Emin Ali Bey’in Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos’un “Tarih Tetkiklerine Giriş” eserinden geniş ölçüde faydalandığı tespit edilmiştir. Bakınız: Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 78. Bazı özel isim ve kavramların imlâsında söz konusu eserdeki yazımlar esas alınmıştır. Bakınız: Ch. V. Langlois, Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

dağınıklığı bu işin tek bir adam tarafından yapılmasını imkânsız kılar. Fî'l-hakîka bu vazifeye, ilmî hey'etler veyâhud hükûmetler tarafından îfâ edilmekte vesîkalar (arşiv, kütübhâne, müze) gibi mü'esseselerde muhâfaza edilmektedir. Bu sûretle vesîkalar umûmî mü'esseselerde hıfz edildikten sonra taharrisi mümkün olabilir, fakat binlerce vesîkaları elden geçirmek ve bunlar arasında mukayeseler yapmak mecbûriyetinde bulunan müverrihin yine mevcûd vesîka depolarının îzâhatlı sicillerini tertîb edilmiş, bu sicillere fihristler ilâve edilerek (elifbâ.. usûlî...ilh.) umûmî repertuvarlarını yapılmış bulması veyâhud işe girişmek için her şeyden evvel bu vazîfeyi bi'z-zat yapmış olması lâzımdır. Mevcûdu tescil edilmemiş olan vesîka depolarının böyle depolarda uğraşacak vakti olmayan mesâ'î erbâbına göre varlığıyla yokluğu müsâvidir. Müverrihler tekrar edip duruyorlar. Vesîka yoksa târih de yok. Fakat vesîka depolarının îzâhatlı sicilleri olmaz ise fa'âliyet de tesâdüfden gayri bir sûretde vesîkaların mevcûdiyetini bilmek imkânsızlığı baş gösterir. Daha (1848) târihinde "Ernest Renan" ilmin istikbâlî eserinde "İlmin bugünkü hâlinde muhtelif kütübhânelerdeki el yazılarının tenkîdli bir kataloğunu yapmak için ne kadar istî'câl lâzımdır. Görünüşte pek mütevâzi' bir iş. Hâlbuki bu iş ikmâl olununcaya kadar ne kadar mütebahhirlerin mesâ'îsi müşkülâta uğrayacak ve dâ'ima kifâyetsiz neticeler verecektir" diyor.

İşte müverrih için "Heuristik"i tâ'kib eden; geniş mâ'nâsıyla "Kitâbiyât" olmuş olacaktır.

Mâ'lûm bir mevzû'a â'id mevcûd vesîkaların cem', tertîb ve tasnîf edildiğini farz edelim. Bu vesîkalar kuvvetli bir tenkîdden geçmek, mâzînin vâkı'aları en müsbet suretler ile tebeyyün ve tesbit edilmek lâzım gelir. Vesîkaların tenkîdi için iyi muhâkeme etmek îhtiyadından daha az zarûrî olmayan müsbet bâ'zı ilk ve yardımcı mâ'lûmata ihtiyâç vardır. Zîra vesîkaların tenkîdi iş esnâsında fenâ muhâkeme etmenin neticesi olarak bir hatâ irtikâb etmek mümkün olduğu kadar cehâletden mütevellid hatâlar da mevcûddur. Müverrihlik ve mütebahhirlik mesleği bu husûsda diğer mesleklerin birçoğuna benzer. Ne usûlün, ne fîtrî istî'dâdın ikmâl edebileceği bâ'zı teknik mâ'lûmat malzemesine ihtiyâç vardır ki onlarsız müverrihlik san'atını îfâ etmek mümkün değildir. Bu mütekaddim ve î'dâdî mâ'lûmata ekseriyetle "Târihin yardımcı ilimleri" denilmektedir. Fakat târih daha bu vasfı almak için cidâl ettiği bir zamanda kendisine yardım eden bâ'zı bilgileri bir ilim telakkî etmek ne dereceye kadar doğru olabilir. Onun için kabîl bir tarzda bu bilgilerin ilmî mâhiyetini tedkîkden evvel vesîkaların tedkîki için lâzım gelen mâ'lûmatı toplamak ve bi'l-âhare bunların vaz'larını tâ'yin etmek daha

muvâfık olur. Bu husûsda bir asır evvel cârî olan fikirler bugünkülerle pek tezâd teşkîl eder. (1820) târihlerinde Fransa Mahkûkât ve Târihî Eserler Akademisi Dâimî Kâtibi “Daunou” Târihî Tetebbu’lar Mebhası nâm-ı eserde müverrihlik çıraklığını üç gruba ayırıyor: Edebî, felsefî, târihî.

Târihî tetebbu’lar için bol bol tafsîlâta girişiyor ilk önce “Ümmehat kitâbı, büyük numûneleri son derece dikkatle okumuş olmak” lâzımdır diyor. Acaba bu büyük numûneler hangisi? Daunou “Dâstânî şiirin şâh eserler”ini ilk satırda göstermeğe asla tereddüd etmiyor. “Zîra tahkiye san’atını şâ’irler halk etmiştir ve bunu onlardan öğrenmeyen eksik öğrenmiştir. Aynı zamanda romancıları bâ-husûs yeni romancıları: “Onlar vak’aları ve şahısları yerlerine vaz’ etmeği, tafsîlâtı tevzî’ etmeği, vak’aların nakli işinin mâhirâne sevkini, keserek, tekrar alarak huzûr bilmeyen bir merâk ile kârî’in dikkatini sevk etmeği” bize öğreteceklerdir.

Nihâyet mühim târihî eserleri okumak: “Eski Yunaniler arasında Heredot, Tukididis, Ksenofon, Polybius, Plutarkhos; Latinlerde Sezar, Sallustius, Titus Livius, Tacitus, ve yenilerden Machiavelli, Guichardin, Hume, Robertson Gibbon ve Voltaire... ilh. Ben diğerlerini istisnâ etmiyorum. Çünkü onların eserleri arasında büyük büyük şekil farkları mevcûddur.

Sâniyen: Felsefi tetebbu’lar: “Fikriyatı, ahlâkı, siyâseti tâ’mîk etmek”. Bunlara dâ’ir mürâca’at edilecek eserler. Daguesseau bize Aristo, Cicero, Grotius’u tavsiye ediyor. Ben yeni ve eski Ahlâkiyunu ilâve, son asrın ortasından beri intişâr eden siyâsiyâta â’id eserleri tavsiye, Makyavel, Bodin, Locke, Montesquieu, Russo, Mably ve şârihlerini ilave ederim.

Sâlisen: Târih yazımından evvel hiç şübhesiz onu bilmek lâzımdır. Bu gibi mâ’lûmat mevcûd olduğu gibi bilinmeden başlanacak olur ise kat’iyen çoğalmaz. Müstakbel müverrih en mühim târihî eserleri okuduktan, bunları üslûbda model olmak üzere tetebbu’ ettikten sonra bunları bir ikinci def’a okumanın fâ’idesi olacaktır. Bu sefer okur iken bi’l-hassa bu eserlerin ihtivâ ettikleri vak’aları ihâta etmek ve zihinde silinmez bir hâtırasını saklamak için vak’alara nüfûz etmek üzere hazırlanmalıdır.

Müverrih Freeman “Bir müverrihin istirdâd yoluyla temâs etmeyeceği bir mevzû’ olmayacağından müverrihin hatta bâ’zı mes’elelerin hallî için kimya, fizik ve jeolojiyi de tahsîl etmesi lâzım gelir” diyordu.

Müverrih için umûmî hayata karışmak mâzînin târihini yazmadan zamanının târihini yapmağa iştirâk etmek lâzımdır denilir oldu. Tabâkat, denizler, iklimler gibi hâdiselerin tedkîkinden büsbütün ayrı usûller tâ'kib etmesi lâzım gelen bir müverrih için hâlâ bir coğrafya mütehassısı olmasını isteyenler yok değildir.

Yüz sene evvel bir müverrih için lâzım gelen mâ'lûmat bu sûretle tasavvur ediliyordu. Bugün bu mâ'lûmat cedel sâhasını atlamış sınıflarda tadrîs edilir klasik bir şekil almıştır. Mes'eleyi hal için en kestirme usûl işe en basit cihetinden başlamaktır. Müverrih ilk def'a vesîkaya temas ettiği zaman onu okumak mecbûriyetindedir. (Çünkü vesîkaların büyük bir kısmı muharrerdir). Vesîkayı okuyamaz ise ondan nasıl istifâde edebilir. François Champollion'a kadar hiyeroglif ile yazılmış olan Mısır vesîkaları tamâmıyla ölmüş harflerdi. Onlardan istifâde mümkün değildi. Asur-ı kâdim târihi ile meşgul olmak için mîhî hatları hal etmeği öğrenmek lâzım olduğu kolayca kabul olunur. Aynıyla menba'lara nazaran kadim ve vasatî karnların târihî sâhasında çalışılmak istenildiği zaman mahkûkâtı ve el yazmalarını okuyup hal etmeği öğrenmek muvâfık bir tedbîr olur. Bu yazıların hallini te'mîn eden bütün mâ'lûmat epigrafi ve paleografiyi meydana getirir.

Vesîkanın okunmuş olduğunu farz edelim. Eğer okuduğumuzu anlamayacak olur isek bu vesîkadan ne sûretle istifâde edebiliriz? Etrüsklere, Kamboç eski devirlerine â'id mahkûkât okundu. Fakat bu lisanlar bugün bize meçhul olduğu için hiç kimse bir şey anlayamıyor. Yunan-ı kadim târihi ile bir müverrih gibi meşgul olmak için eski Yunanca yazılmış vesîkalara mürâca'at etmek, binâ'en-'aleyh eski Yunancayı bilmek lâzımdır. Karagöz'ün hakîkati denecek, fakat ekseriyetle bu hakikat bilinmiyormuş gibi hareket olunuyor. Sathî bir Arabca ile İslâm târihi yazmağa heveslenenler olduğu gibi bugünkü Rumcayı bilerek Yunan târihi yazmağa yeltenenlere tesâdüf edilmektedir. Birçok târihî hatâların sebepleri eski lisanların nüktelerine, sarf ve nahivine, lügatlerine dâ'ir pek sağlam mâ'lûmata mâlik olmayan müverrihlerin kelimeye yanlış bir mâ'nâ vermelerinden yâhud esâs metni gelişi güzel şerh ve îzah eylemelerinden neş'et etmiştir. Vesîka bugünkü lisanlardan biriyle yazılmadığı sûrette vesîkanın muharrer olduğu lisanın sağlam bir sûrette bilinmesi târihî taharrilere pek mantıkî bir sûrette takaddüm eder. İşte pek geniş mâ'nâsıyla bir filoloji kadim vesîkaların anlaşılması için müverrihe kuvvetli bir mu'âvin olur.

Vesîkanın okunmuş ve anlaşılması olduğunu farz edelim. Eğer vesîkanın sıhhat ve mevsûkiyeti kat'î bir sûrette ta'ayyün etmemiş ise ihticaca sâlih bir vesîka olduğu

anlaşıncaya kadar bu vesîkayı ehemmiyetle telakkî etmek haksız bir şey olur. Bu sûretle vesîkanın mevsûkiyetini ve menşe'ini tahkîk etmek için iki şart lâzımdır: Muhâkeme etmek ve bilmek. Fakat muhâkeme etmek bi'l-bedâhe öğrenilmesi gayr-i mümkün, birçok mütekaddim taharrîlerin neticeleri ile meydana gelen bâ'zı kat'î ve müsbet mâ'lûmata mâlik olduktan sonra gelir.

Binâ'en-'aleyh muhâkeme etmek için müddehar neticeleri bilmek lâzımdır. Mevsûkiyeti kat'î olan fermanlar ve berâtlar arasındaki müşterek vasıfları bilmeden, yâhud falan târihte falan dîvanın î'tiyâdî anlaşılmadan bir berâtın, bir fermanın doğrusunu veyâ yanlışını tefrîk etmek en kuvvetli mantıkçılara göre bile müşküldür, yapılamaz. Bunun için husûsî bir vak'a hakkında beyân-ı fikr etmeden, ilk mütebahhirlerin yaptığı gibi, bi'z-zat müşâbih birçok vesîkaları mukayese ile birbirinden tefrîk eden hadleri tâ'yin etmek ve böylelikle mevsuk ve gayr-i mevsuk vesîkaları anlamak îcâb eder. Hâlbuki bir zamanlar mütebahhirlerin müşîkâfâne mukayeseler, teftişler, tahkîkler ile elde ettikleri bir mâ'lûmat cümlesi ve bir müşâhedeler hazînesi ve bunların neticelerinden meydana gelmiş bir usûl olmuş olsaydı bu işler ne kadar kolaylaşırdı. Ve bi'z-zat bu mukayese ve bu teftişleri yapmak zahmetinden kurtulunur idi. Fi'l-hakîka berâtların, fermanların tenkîdini kolaylaştırmak için bu mâ'lûmat cümlesiyle müşâhedeler neticeleri mevcûddur. Buna "Diplomatik" denir.

Daha henüz tenkîd edilmemiş olan vesîkaların tenkîdine gelince, şimdiye kadar aynı nev'iden tenkîd edilmiş olan vesîkaların neticeleri hakkında mâ'lûmat almadan teşebbüs etmek doğru bir şey olamaz. Bu mâ'lûmatın mecmû'î ya'ni şimdiye kadar hangi nev'iden hangi vesîkaların tenkîd edilip edilmediği hakkındaki neticeler ayrıca bir mâ'lûmat cümlesi teşkil eder. Ve bunun ayrı bir ismi vardır: "Histovar Literar".

Mî'mârî, heykeltraş, resim, her nev' eşyâ (silâh, elbise, ev eşyâsı, meskûkât, madalya, arma... ilh.) gibi musavver olan vesîkaların tenkîdine gelince: Bu gibi vesîkaların amelî bir sûrette müşâhede ve tedkîkinden meydana gelen mâ'lûmat mecmu'asından teşekkül eden "Arkeoloji" ve buna tâbi' olan "Nümizmatik" ve "Heraldik"e ihtiyaç vardır.

Heuristik, bibliyografi, epigrafi, paleografi, filoloji, diplomatik, histovar literar, arkeoloji... İşte bir vesîkadan şey'î ve sarîh vâkı'aya intikal için lâzım gelen mâ'lûmat bagajı.

Burada dikkat edilecek mühim iki noktayı ihmal etmemelidir. Evvela: Bu mâ'lûmat her müverrih için lâzım ve zarûrî şeyler değildir. Asrımız târihiyle meşgul olan bir müverrihin ne epigrafiye, ne de arkeolojiye ihtiyacı vardır. Târihin yardımcı ilimleri yoktur. Müverrihin tedkîk edeceği sâhalar için mukaddem bir çıraklık geçirmesi lâzımdır. Ve bunu işi bilir. Tedkîk edilmek istenilen târih mebhasına â'id bir iştir. Kable'l-İslâm Garb târihi için yapılacak çıraklık ile asrımız Osmanlı târihi için hazırlanma müddeti bir olamaz.

Sâniyen: Bu mâ'lûmat ancak cüz'î vâkı'aları tebyin gibi müverrihin en kuvvetli ve asil olan vazîfesine â'iddir. Târihî terkîb ayrıca bir mevzû'da tedkîk edilmelidir.

Emin Ali

TÂRİH USÛLÜNE DÂ'İR (ÇEVİRİYAZI)

Târih, sosyal bilimler arasında mevkiini henüz açık bir şekilde almamıştır. Bir zamanlar ilimlerin teşrîfatı, haysiyeti, birbirine nazaran kıdem ve ehliyeti vardı. Târih bu mertebeler arasında kendisine pek kıymetli bir mevki ayırmıştı. Kâinatın bütün sırlarının anahtarı onun elinde idi. Beşerin bütün felâket ve saâdetlerinin sebebini bilir, azîmet ve ikbâllerini, husûf ve inhizâmıların îzâh eder, karanlıklarıyla bize esrarlı kuytu gecelerin hayâlini veren mâzîyi bir ışıqla aydınlatır, bize hayâlî yollar gösterir. Ahlâk, vicdân, fazîlet bilhassa vatanperverlik onun ışıqla rûhlarımızda uyanır. Milletlerin rûhunu bilir ve en sonra o bir cihan mahkemesidir, zâlimleri muhâkeme ve târih huzûrunda onları mahkûm eder. Mazlûmlara, bilhassa zavallı maktûllere fazla acır. Bu sûretle mâzî anlaşıldıktan sonra istikbâl gayet kolaydır. Ve mâzîden istikbâle bir genelleme bize, bilhassa memleketi idâre edenlere, en kuvvetli bir düşünme iksiri olur. Ve bazen daha cûretle târih bugünkü veya gelecek nesillere yol göstermekle yetinmeyip mâzîdeki kahramanlara da nasîhat verir. Âlimler târihinin mersiyeleri silsilesinde kendisine o kadar haysiyet, kıdem, ehliyet ve şerefçe kuvvetli, mevki ayırmıştı ki, herkesten sual soran, her vakayı, her kahramanı müdâfaa ve muhâkeme eden bu ilim kendisinden hesâb sorulmağa hiçbir vakit tahammül edemezdi. Sevimli bir yazar için bu kıymetli ilmi kendisine siper yapmak ne kadar istifâdeli bir iş olurdu. İddialarını ne bir usûle, ne bir vesîkaya, ne vesîkadan vakaya intikal için takibi lâzım ve zarûrî şartlara dayandırmaya lüzûm vardı. Biz iddia etmiyoruz, ilim böyle söylüyor; târih yalan söylemez. Târihî hakikatler önünde ısrâr edilemez. Târihi açın, o bir hakikat kitâbıdır. Biz onun yalnız hissiyâtına tercümanız demek kâfî gelirdi. Târih, Descartes'in şübheciliğinden yegâne imtiyâzlı bir bilim dalı olarak on dokuzuncu asrın ortalarına kadar şeref ve haysiyetinden hiçbir şey fedâ etmeden bütün saltanatıyla yaşadı. Bilhassa on dokuzuncu asrın hassas ve heyecanlı şâir ve milliyetperverleri mâzî gibi sırlarla kaplı, yâni şiirlerle örtülü bir hâtıradan en yüksek âbidelerini meydana getirmek için istifâde ettiler. Fakat bu heyecanlı ve duygulu adamların yanı başında ve hatta kendi aralarında târihte de sâir ilimlerdeki katıyet ve açıklık araştırılmağa başlandı. Ve târihî tedkîkler en buhranlı bir tarzda asrı doldurdu. Bugün ekseriyetle ve bilhassa tâarihçiler, on dokuzuncu asra târih asrı derler. Doğrusu on dokuzuncu asır, târihî tedkîkleri zaman ve mekân îtibâriyle genişletti. Mâlûmât kaynaklarını geniş ölçüde çoğalttı. Uyanış devrinden beri başlayan, fakat şuûrsuz bir tarzla pek zayıf bir sûretde

devam eden târihî vakaların açıkça anlatılması keyfiyetini bir usûle bağladı. Güzel ile doğru, heyecan ile îzâh ayrı ayrı şeyler olduğu anlaşılmağa başladıktan sonra târihin şimdiye kadar yüklendiği vazîfelerden birer birer vazgeçmesi lâzım geliyordu. Bilhassa vaka hakkında yorum yapmak için her şeyden evvel vakanın anlaşılması ve ciddî bir adamın bu vakaya îtimad etmesi için açık açık anlatımının belirli usûller dâhilinde icrâ edilmesinin bu bilim dalına ilmî bir mâhiyet vermek için birinci şart olduğunu kabul etmek îcâb ediyordu. Bu sûretle zâlimlerin mahkemeye teslimine, mâzîde akan kanlar için ağlamağa öncelik veren vâkıaların açık açık anlatımı ve tesbiti gibi bir işlem ortaya çıkıyordu. Son asrın inanmak için pek az vasıflara mâlik olan eleştirmenleri bu işleminden müsbet ilimlerden istedikleri katiyet ve nesnelliği istemeğe başladılar. Fakat katiyet, nesnellik; şiir ve hayâl yergi veya övgü değildir. Târih bu sûretle ya ilmî bir mâhiyet alıp zabt u rabta alınacak veyâhud heveskârların, sanatkârların arzu ve ilhâmına tâbi olacaktı. Târih birinci şıkkı tercih ederek bazen buhranlı ve bazen muntazam adımlarla ilimler kafilesine iltihak için çabalıyor. Bu iltihakın nasıl ve nerede olacağı tahmin edilmiş, fakat açık bir şekilde ortaya çıkamamıştır.

İltihak yerindeki bu belirsizlik târihin her türlü zabt u rabtdan ârî, husûsî usûl ve kaidelerden mahrum, hududsuz bir bilim olduğu sûretinde telakkî edilmemelidir. Vâkıâ bugün meselâ biyolojinin ilim olub olmadığına dâir hiçbir münâkaşaya tesâdüf edilmediğine mukabil târihin ilim veya sanat olacağına dâir münâkaşalar cildler doldurmaktadır. Buna mukabil târih usûlü hakkında katî, sağlam ve müsbet hükümler gittikçe çoğalmakta târihî tedkîklere girişecek olanlara takibi zarûrî gelen kaideler açık şekiller almaktadır. Bugün târih ilim veya sanat telakkî edilsin, yâhud heyecan vâsıtası ve istikbalin keşfi, ahlâkın genelleştirilmesi gibi hâlen az çok tesâdüf edilen târihî teşkilâtadaki muhtelif sûretleri olsun, evvelce ihtiyârî bir sûretde başlayan ve son senelerde koyulan tarzlara, usûllere riâyet etmek mecbûriyetindedir.

Vâkıaların vesîkalara istinad etmesi, vesîkaların ilmî bir kanaata yol açması için kuvvetli bir tenkîdden geçmesi, vesîkaların araştırılması, toplanması ve tertîbi, yorum ve açıklaması vesîkadan vâkıaya intikal için tâkib edilecek tarzlar o kadar katî şekiller almıştır ki bu hususlara riâyet edilmeden meydana çıkacak bir eser ciddî bir adamın bir iki dakikasını israf edebileceği ehemmiyeti hiçbir zaman hâiz olamaz. Târih usûlü hakkında en kıymetli ilerlemeler, târihî tedkîklere girişmek ve târihî bir eseri ilmî bir tarzda hakikat sâhasına çıkarmak için vesîkaları inceleyip eleştirecek meraklılara ve tâarihçilere lâzım gelen ilk mâlûmata âid usûl ve kaidelerdir. Yetmiş seksen sene evvel

târihin pek geniş ufuklarda hükmettiği zamanlarda âlim târihçiler bu kıymetli ilimlerinin ne kadar derin kaynaklardan, ne kadar sınırsız ilimlerden meydana geldiğini îzâh ediyorlardı. Bu aşağı yukarı bir “Âlim-i kül” olmak demektir; târihçinin her ilmi bilmesi lâzımdır. Târihin kahramanlık devirlerine âid olan bu iddiaların, fikrî, bedîî, ictimâî .. ilh. bütün hayatında iş bölümü esâslarını kabul eden ve bu taksimde ferdin hissesine düşen vazîfeyi en mükemmel bir tarzda yapması için evvelâ uzmanlığı amaçlayan bu asrın anlayışında bir mevkii yoktur. Bugün târihî tedkîklere öncelik eden mâlûmat uzun bir çabadan sonra belirli şekiller aldı. Bugün eserine ilmî bir mâhiyet verdirmek isteyen bir târihçinin ne gibi bir hazırlık müddeti geçirmesi müddeti lâzım geleceği sade ilkeler ile ifâde olunabilir.

Memleketimizde fikrî cereyânlar iki zıd şeklinde ortaya çıkıyor. Ya Avrupa ilim ve irfan hayatını idâre eden en son ve en şâmil ilkeler, yâhud bugün ancak mâzîyi muhâfaza, düşünme seyrini tâkib zevkiyle kütübhânelerde pek derin îtinâlar ile saklanan eserlerde yazılı sözler. Bu iki zıd cereyân hâlâ kimya laboratuvarlarımız yanında (simya) ilmi meraklıları yaşadığı gibi devam edip gidiyor. Geçenlerde İkdâm gazetesinde “İhtisâsa dâir” yayımlanan baş makale bunun pek kıymetli örneklerini gösteriyor. Makale sâhibi “Adam akıllı; târih yazabilmek için bugünün bütün ilimlerinden nasıl vazgeçebiliriz” diyor... Târihdeki uzmanlığı ve bir târihçinin târihî araştırmalara başlamazdan evvel ilk mâlûmatının neler olacağını tesbit veyâhud sadece “Târihe yardımcı ilimler”i tedkîk etmek kimyanın dört unsur teorisi ile aynı târihî kıymeti hâiz olan mâhiyetini tefsîr için yeterlidir zannındayız...

Târihî teşkilât hangi maksadlar ile icrâ edilir ise edilsin tikel olay ve olgulara dayanacaktır. Târihin bahsedeceği olgular diğer ilimlerin olgularından tebyininde tâkib edilen usûl açısından büsbütün ayrılır. Diğer ilimler olgularını doğrudan doğruya gözlem sûretiyle tebyin eder. Târihî terkipte lâzım olan olgular mâzî denilen belirsiz bir mefhûm dâhilinde meydana gelmiş ve târihçi ilimlerin en kuvvetli bir sûretle dayandığı gözlem sürecinden mahrum kalmıştır. Târihçi için olguya vukufun bir tek vâsıtası vardır. Olgu bir iz, bir eser bırakmış ise! Bu izin yokluğu olgunun ebediyen meçhul kalmasına yol açacaktır. Târihçiler bu ize vesîka diyorlar. Vesîka mâziye âid vâkıaların nesnel ve açık bir tasvîrini temîn edebilecek olan izlerdir. Bu sûretle doğrudan doğruya veyâ dolayısıyla bir iz bırakmamış veyâ bırakmış olduğu hâlde izi kayıp olmuş, silinmiş, tahrib edilmiş olan bütün düşünceler, fikirler, olgular beşeriyet için ebediyen kayıp

olmuş demektir. Vesîkaların yokluğunu hiçbir şey tamamlayamaz. Vesîka yok ise târih de yoktur.

İşte bir târihçi bugünkü fenlerin hepsinden evvel vesîkaları araştırmak, toplamak, tertîb ve tasnîf etmek gibi vazîfeler karşısında kalır. Vesîkaları araştırmak ve toplamak târihçilik sanatının mantıken ilk safhasını ve en mühim bir kısmını teşkil eder. Almanya’da bu işe kısa ve kullanışlı bir kelime olduğu için “Heuristik”² diyorlar. Târihin yegâne kaynağı vesîka olduğu kabul edildiği takdirde bu vazîfenin ne kadar mühim bir iş olduğu kendi kendine anlaşılır. Eğer bu işe lâzım geldiği kadar ehemmiyet verilecek olur ise, yâni târihî bir meseleyi tedkîke başlamazdan evvel etrâfımızı bu meseleyi îzâh edecek bütün vesîkalarla dolduramaz isek nâfile yere kifâyetsiz mâlûmata dayanarak hareket etmiş ve hatâ yapmak ihtimalini fazlalaştırmış oluruz. Târih usûlünün kaidelerine tamâmıyle uyan, derin emek ve gayretlerin mühim bir kısmı sırf maddî olan bu sebebdan dolayı bozulmuş veyâhud tamâmıyle mahv ve hebâ olmuştur. Târihçi yalnız elindeki vesîkalarla yetinmeyip lâzım gelen bütün vesîkaları toplamış olsaydı istinad ettiği vesîkaların kısmen îzâh, itmâm edileceğini veyâhud büsbütün önemini kaybedeceğini görür idi. Bu vesîkaların bolluğu, dağınıklığı bu işin tek bir adam tarafından yapılmasını imkânsız kılar. Doğrusu bu vazifeye, ilmî heyetler veyâhud hükûmetler tarafından îfâ edilmekte vesîkalar (arşiv, kütübhâne, müze) gibi müesseselerde muhâfaza edilmektedir. Bu sûretle vesîkalar umûmî müesseselerde muhâfaza edildikten sonra araştırılması mümkün olabilir, fakat binlerce vesîkaları elden geçirmek ve bunlar arasında mukayeseler yapmak mecbûriyetinde bulunan târihçinin yine mevcûd arşivlerin katalogları hazırlanmış, bu kataloglara fihristler ilâve edilerek (elîfbâ.. usûlî...ilh.) umûmî repertuvarlarını yapılmış bulması veyâhud işe girişmek için her şeyden evvel bu vazîfeyi bizzat yapmış olması lâzımdır. Mevcûdu tescil edilmemiş olan arşivlerin böyle depolarda uğraşacak vakti olmayan mesâîl erbâbına göre varlığıyla yokluğu eşittir. Târihçiler tekrar edip duruyorlar. Vesîka yoksa târih de yok. Fakat arşivlerin îzâhatlı sicilleri olmaz ise faâliyet de tesâdüfden gayri bir sûretde vesîkaların mevcûdiyetini bilmek imkânsızlığı baş gösterir. Daha (1848) târihinde “Ernest Renan” ilmin istikbâli eserinde “İlmin bugünkü hâlinde muhtelif

² Emin Ali Bey’in Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos’un “Tarih Tetkiklerine Giriş” eserinden geniş ölçüde faydalandığı tespit edilmiştir. Bakınız: Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 78. Bazı özel isim ve kavramların imlâsında söz konusu eserdeki yazımlar esas alınmıştır. Bakınız: Ch. V. Langlois, Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

kütübhânelerdeki el yazılarının tenkîdli bir kataloğunu yapmak için ne kadar istîcâl lâzımdır. Görünüşte pek mütevâzi bir iş. Hâlbuki bu iş ikmâl olununcaya kadar ne kadar âlimin mesâîsi müşkülâta uğrayacak ve dâima kifâyetsiz neticeler verecektir” diyor.

İşte târihçi için “Heuristik”i tâkib eden; geniş mânâsıyla “Kitâbiyât” olmuş olacaktır.

Mâlûm bir mevzûa âid mevcûd vesîkaların toplanarak, tertîb ve tasnîf edildiğini farz edelim. Bu vesîkalar kuvvetli bir tenkîdden geçmek, mâzînin olguları en belirgin suretler ile tesbit edilmek lâzım gelir. Vesîkaların tenkîdi için iyi muhâkeme etmek îhtiyadından daha az zarûrî olmayan müsbet bâzı ilk ve yardımcı mâlûmata ihtiyâç vardır. Zîra vesîkaların tenkîdi iş esnâsında fenâ muhâkeme etmenin neticesi olarak bir hatâ yapmak mümkün olduğu kadar cehâletten doğan hatâlar da mevcûddur. Târihçilik mesleği bu husûsda diğer mesleklerin birçoğuna benzer. Ne usûlün, ne doğuştan yeteneğin ikmâl edebileceği bâzı teknik mâlûmat malzemesine ihtiyâç vardır ki onlarsız târihçilik sanatını îfâ etmek mümkün değildir. Bu ilk ve temel bilgiye ekseriyetle “Târihin yardımcı ilimleri” denilmektedir. Fakat târih daha bu vasfı almak için çabaladığı bir zamanda kendisine yardım eden bâzı bilgileri bir ilim telakkî etmek ne dereceye kadar doğru olabilir. Onun için apriori bir tarzda bu bilgilerin ilmî mâhiyetini tedkîkten evvel vesîkaların tedkîki için lâzım gelen mâlûmatı toplamak ve bilâhare bunların vaziyetlerini tâyin etmek daha uygun olur. Bu husûsda bir asır evvel cârî olan fikirler bugünkülerle pek tezâd teşkil eder. (1820) târihlerinde Fransa Mahkûkât ve Târihî Eserler Akademisi Dâimî Kâtibi “Daunou” Târihî Tetebbular Mebhası isimli eserde târihçilik çıraklığını üç gruba ayırıyor: Edebî, felsefî, târihî.

Târihî araştırmalar için bol bol tafsîlâta giriyor ilk önce “Literatürü, büyük örnekleri son derece dikkatle okumuş olmak” lâzımdır diyor. Acaba bu büyük örnekler hangisi? Daunou “Dâstânî şiirin şâh eserler”ini ilk satırda göstermeğe asla tereddüd etmiyor. “Zîra anlatı sanatını şâirler yaratmıştır ve bunu onlardan öğrenmeyen eksik öğrenmiştir. Aynı zamanda romancıları özellikle yeni romancıları: “Onlar vakaları ve şahısları yerlerine koymayı, tafsîlâtı tevzî etmeği, vakaların nakli işinin mâhirâne sevkini, keserek, tekrar alarak huzûr bilmeyen bir merâk ile okuyucunun dikkatini sevk etmeği” bize öğreteceklerdir.

Nihâyet mühim târihî eserleri okumak: “Eski Yunaniler arasında Heredot, Tukididis, Ksenofon, Polybius, Plutarkhos; Latinlerde Sezar, Sallustius, Titus Livius, Tacitus, ve yenilerden Machiavelli, Guichardin, Hume, Robertson Gibbon ve Voltaire...

ilh. Ben diğerlerini istisnâ etmiyorum. Çünkü onların eserleri arasında büyük büyük şekil farkları mevcûddur.

İkinci olarak: Felsefi araştırmalar: “Fikriyatı, ahlâkı, siyâseti incelemek”. Bunlara dâir mürâaat edilecek eserler. Daguesseau bize Aristo, Cicero, Grotius’u tavsiye ediyor. Ben yeni ve eski ahlakçıları ilâve, son asrın ortasından beri yayımlanan eden siyâsiyâta âid eserleri tavsiye, Makyavel, Bodin, Locke, Montesquieu, Russo, Mably ve şârihlerini ilave ederim.

Üçüncü olarak: Târih yazımından evvel hiç şübhesiz onu bilmek lâzımdır. Bu gibi mâlûmat mevcûd olduğu gibi bilinmeden başlanacak olur ise katiyen çoğalmaz. Müstakbel târihçi en mühim târihî eserleri okuduktan, bunları üslûbda model olmak üzere araştırdıktan sonra bunları bir ikinci defa okumanın faydası olacaktır. Bu sefer okur iken bilhassa bu eserlerin ihtivâ ettikleri vakaları ihâta etmek ve zihinde silinmez bir hâtırasını saklamak için olaylara nüfûz etmek üzere hazırlanmalıdır.

Târihçi Freeman “Bir târihçinin istirdâd yoluyla temâs etmeyeceği bir mevzû olmayacağından târihçinin hatta bâzı meselelerin hallî için kimya, fizik ve jeolojiyi de tahsîl etmesi lâzım gelir” diyordu.

Târihçi için umûmî hayata karışmak mâzînin târihini yazmadan zamanının târihini yapmağa iştirâk etmek lâzımdır denilir oldu. Tabâkat, denizler, iklimler gibi hâdiselerin tedkîkinden büsbütün ayrı usûller tâkib etmesi lâzım gelen bir târihçi için hâlâ bir coğrafya uzmanı olmasını isteyenler yok değildir.

Yüz sene evvel bir târihçi için lâzım gelen mâlûmat bu sûretle tasavvur ediliyordu. Bugün bu mâlûmat tartışma sâhasını atlamış, sınıflarda öğretilir klasik bir şekil almıştır. Meseleyi hal için en kestirme usûl işe en basit yönünden başlamaktır. Târihçi ilk defa vesîkaya temas ettiği zaman onu okumak mecbûriyetindedir. (Çünkü vesîkaların büyük bir kısmı yazılıdır). Vesîkayı okuyamaz ise ondan nasıl istifâde edebilir. François Champollion’a kadar hiyeroglif ile yazılmış olan Mısır vesîkaları tamâmıyle ölmüş harflerdi. Onlardan istifâde mümkün değildi. Eski Asur târihi ile meşgul olmak için çivi yazısını hal etmeği öğrenmek lâzım olduğu kolayca kabul olunur. Aynıyla kaynaklara nazaran ilk ve orta çağların târihî sâhasında çalışılmak istenildiği zaman mahkûkâtı ve el yazmalarını okuyup hal etmeği öğrenmek uygun bir tedbîr olur. Bu yazıların hallini temîn eden bütün mâlûmat epigrafi ve paleografiyi meydana getirir.

Vesîkanın okunmuş olduğunu farz edelim. Eğer okuduğumuzu anlamayacak olur isek bu vesîkadan ne sûretle istifâde edebiliriz? Etrüsklere, Kamboç eski devirlerine âid mahkûkât okundu. Fakat bu lisanlar bugün bize meçhul olduğu için hiç kimse bir şey anlayamıyor. Eski Yunan târihi ile bir târihçi gibi meşgul olmak için eski Yunanca yazılmış vesîkalara mürâcaat etmek, binâenaleyh eski Yunancayı bilmek lâzımdır. Karagöz'ün hakîkati denecek, fakat ekseriyetle bu hakikat bilinmiyormuş gibi hareket olunuyor. Yüzeysel bir Arabça ile İslâm târihi yazmağa heveslenenler olduğu gibi bugünkü Rumcayı bilerek Yunan târihi yazmağa yeltenenlere tesâdüf edilmektedir. Birçok târihî hatâların sebepleri eski lisanların inceliklerine, gramerine, lügatlerine dâir pek sağlam mâlûmata mâlik olmayan târihçilerin kelimeye yanlış bir mânâ vermelerinden yâhud esâs metni gelişi güzel yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Vesîka bugünkü lisanlardan biriyle yazılmadığı sûrette vesîkanın yazılı olduğu lisanın sağlam bir sûrette bilinmesi târihî araştırmalara pek mantıkî bir sûrette takaddüm eder. İşte pek geniş mânâsıyla bir filoloji eski vesîkaların anlaşılması için târihçiye kuvvetli bir yardımcı olur.

Vesîkanın okunmuş ve anlaşılmış olduğunu farz edelim. Eğer vesîkanın güvenilirliği kesin bir sûrette ortaya konmamış ise sağlam bir vesîka olduğu anlaşılincaya kadar bu vesîkayı ehemmiyetle telakkî etmek haksız bir şey olur. Bu sûretle vesîkanın güvenilirliğini ve kaynağını tahkîk etmek için iki şart lâzımdır: Muhâkeme etmek ve bilmek. Fakat muhâkeme etmek hemen öğrenilmesi mümkün olmayan, birçok araştırmaların neticeleri ile meydana gelen bâzı kesin ve müsbet mâlûmata mâlik olduktan sonra gelir.

Binâenaleyh muhâkeme etmek için biriken neticeleri bilmek lâzımdır. Güvenilirliği kesin olan fermanlar ve berâtlar arasındaki müşterek vasıfları bilmeden, yâhud falan târihte falan dîvanın îtiyâdî anlaşılmadan bir berâtın, bir fermanın doğrusunu veyâ yanlışını ayırt etmek en kuvvetli mantıkçılara göre bile müşküldür, yapılamaz. Bunun için husûsî bir vaka hakkında fikir beyan etmeden, ilk âlimlerin yaptığı gibi, bizzat benzer birçok vesîkaları mukayese ile birbirinden ayıran hadleri tâyin etmek ve böylelikle güvenilir ve güvenilir olmayan vesîkaları anlamak îcâb eder. Hâlbuki bir zamanlar âlimlerin dikkatli mukayeseler, teftişler, tahkîkler ile elde ettikleri bir mâlûmat cümlesi ve bir müşâhedeler hazînesi ve bunların neticelerinden meydana gelmiş bir usûl olmuş olsaydı bu işler ne kadar kolaylaşırdı. Ve bizzat bu mukayese ve bu teftişleri yapmak zahmetinden kurtulunur idi. Filhakîka berâtların, fermanların

tenkîdini kolaylaştırmak için bu mâlûmat cümlesiyle müşâhedeler neticeleri mevcûddur. Buna “Diplomatik” denir.

Daha henüz tenkîd edilmemiş olan vesîkaların tenkîdine gelince, şimdiye kadar aynı türden tenkîd edilmiş olan vesîkaların neticeleri hakkında mâlûmat almadan teşebbüs etmek doğru bir şey olamaz. Bu mâlûmatın toplanması yani şimdiye kadar hangi türden hangi vesîkaların tenkîd edilip edilmediği hakkındaki neticeler ayrıca bir mâlûmat cümlesi teşkîl eder. Ve bunun ayrı bir ismi vardır: “Histovar Literar”.

Mîmârî, heykeltraş, resim, her tür eşyâ (silâh, elbise, ev eşyâsı, meskûkât, madalya, arma... ilh.) gibi görsel olan vesîkaların tenkîdine gelince: Bu gibi vesîkaların pratik bir sûrette gözlem ve tedkîkinden meydana gelen mâlûmatın toplamından teşekkül eden “Arkeoloji” ve buna tâbi olan “Nümizmatik” ve “Heraldik”e ihtiyaç vardır.

Heuristik, bibliyografi, epigrafi, paleografi, filoloji, diplomatik, histovar literar, arkeoloji... İşte bir vesîkadan nesnel ve açık olguya intikal için lâzım gelen mâlûmat bagajı.

Burada dikkat edilecek mühim iki noktayı ihmal etmemelidir. Evvela: Bu mâlûmat her târihçi için lâzım ve zarûrî şeyler değildir. Asrımız târihiyle meşgul olan bir târihçinin ne epigrafiye, ne de arkeolojiye ihtiyacı vardır. Târihin yardımcı ilimleri yoktur. Târihçinin araştıracağı sâhalar için önden bir çıraklık geçirmesi lâzımdır. Ve bunu işi bilir. Tedkîk edilmek istenilen târih konusuna âid bir iştir. İslam öncesi Batı târihi için yapılacak çıraklık ile asrımız Osmanlı târihi için hazırlanma müddeti bir olamaz.

İkinci olarak: Bu mâlûmat ancak cüz’î vâkıaları tebyin gibi târihçinin en kuvvetli ve asil olan vazîfesine âiddir. Târihî sentez ayrıca bir mevzûda incelenmelidir.

Emin Ali

تاریخ اصولنه دائر

تاریخ، بشری معرفتار آراسنده موقعی هنوز وضوح ایله آلماشدر. برزمانلر علملرک تشریفاتی، حقیقی، بربرینه نظر آقام و اهلیتی واردی. تاریخ بو مهتبهلر آراسنده گندیسه پک قیمتی بر موقع آیرمشدی. کائناتک بوتون سرلرینک مفتاحی اونک آلدن ایدی. بشرک بوتون قلاکت و سعادتلرینک سببی بیلیر، عظمت و اقباللرینی، خسوف و انزاللرینی ایضاح ایدر، قارا کتلرله بزه اسرارلی قویتو کیجهلرک خیالی ویرن ماضی برشله سیله آیدینلر، بزه خیالی شاهراهلر کوستریر. اخلاق، وجدان، فضیلت بالخاصه وطنپرورلک اونک شله سیله روحلر خنده اوپاییر. ملتارک روحنی بیلیر، والک صوکرا او برجهان محکمه سیدر، ظالملری محاکمه و تاریخ حضورنده اونلری محکوم ایدر. مظلوملره، بالخاصه زوالی مقتوللره فضله آجیر. بو صورتله ماضی آکلاشیلدقدن صوکرا استقبال غایت قولایدیر. وماضیدن استقباله پراستقراء بزه، بالخاصه مملکتی اداره ایدنه نلره، الک قوتلی بر تفکر اکسیری اولور. و بعضاً ده جرائله تاریخ بوگونکی ویا کله چک نسللره یول کوسترمکه اکتفا ایتمه یوب ماضیده کی قهرمانلره ده نصیحت ویرر. عالملر تاریخنک مرهیلرلی سلسله سنده کندیسه اوقدر حیثیت، قدم، اهلیت و شرحه قوتلی، موقع آیرمشدی که، هرکس دن سؤال سوران، هر وقه یی، هر قهرمانی مدافعه و محاکمه ایدن بو علم کندیسندن حساب سورولمه هیچ بر وقت تحمل ایدنه مزیدی. سومیل برناتر ایچون بو قیمتی علمی کندیسه سپر یاغنی نه قدر استفاده لی برایش اولوردی. ادعالرینی نه بر اصوله، نه بر وثیقه یه، نه وثیقه دن وقه یه انتقال ایچون اباعی لازم و ضروری شرطلرله استناد ایدر مریه یه لزوم واردی. بزادعا ایتمه یورز، علم یوله سویله یور؛ تاریخ یالان سویله من. تاریخی حقیقتلر اوکنده اصرار ایدله من. تاریخی آچک، او بر حقیقت کتاییدر. بز اونک یالکز حسیانه ترجانز دیمک کافی کلیردی. تاریخ، ده قارتک اصولی شبهه سندن یکانه امتیازلی بر معرفت شعبه سی اوله رق اون طقوزنجی عصرک اورتالرینه قدر شرف و حیثیتندن هیچ برشی فدا ایتمه دن بوتون سلطنتیه یاشادی. بالخاصه اون طقوزنجی عصرک حساس و متعجب شاعر و ملیتپرورلی ماضی کی سرلرله قاپالی، یعنی شعرلرله اورتولو بر خاطرده دن الک یوکسک آیدله رینی ابداع ایچون استفاده ایتدیلر. فقط بو متعجب و متعجبس آدملرک یانی باشنده و حتی کندی آره لرنده تاریخده ده سائر علملرده کی قطعیت و وضوح آراشیدریلغه باشلانیدی. و تاریخی تدقیقار

بو یله در. ققیقار بوراده کی «ولی» کله سنک شمولی ده صریح اوله رق آکلایه مدیلر. معرافیه بونک اقربا آره سندن خارجده قالمیه جفتی ده دویورلردی. حضرت علیدن مروی اولان «النساک الی العصبات» قاعده سی مسئله یی خلی ایضاح ایتدی. حقیقار بو قاعده ک بر حدیث مرفوع و یا حدیث موقوف اولدیفنه ده اینانیور. لردی. بوسیه بناء ولایتده عصبه اولانلرک بالترجیح دیکرلرندن تقدیم ایدله چکی حقیقده اتفاق ایتدیلر. دیمک اولیورکه عصبوت متفقاً شرطه تقدیم عد ایدیلوردی. فقط امام محمد بونک یالکز شرطه تقدیم دکل، بلکه ثبوت ولایتک شرطلرندن اولدیفنی سویلیوردی. حسنک روایتنه کوره امام ابو حنیفه بو جهتی التزام ایدیلوردی. [۴]

امامینک یعنی امام محمد ایله امام ابو یوسفک ابو حنیفه دن روایتلرینه کوره [۴] عصبوت ولایتک شرطلرندن دکل ایدی. امام ابو یوسفک بو خصوصده کی رأی متردددر. امامک روایتده ابو حنیفه ولایتده عصبه لکی شرط ایتدکندن عصبه لر بولوغادینی زمان استحسنان ذوی الارحامک ولایتی جائز کورورلردی. ولایتده عصبه لکی شرط ایدنلر یوقاییده کچن «النساک الی العصبات» قولیه قیاسه استناد ایدیلوردی. امام ابو حنیفه ک طرفدارلری حضرت علیدن روایت ایدیلن بو قاعده ک عصبه. و ذوی الارحام زهره لرلی بولوندیفنی زمان آنجاق برنجیلرک ترجیحنه خدمت ایتدیکنی سویلیورلردی. [۵] قبیله وی تشکیلات اندیشه سی آرتیق اونوتمش اولان ابو حنیفه، عبدالله بن مسعودک معلوماتی داخلنده اوله رق زوج سنک دیکر زوجندن اولان قیزی تزویج ایتله ری یوبایده دلایلر؛ فقهای اصحابن عبدالله بن مسعودک عصبه اولیان والده کک و لیلکنی قبول ایتیه سی بونک جوازیه دلالت ایدیلور؛ ذاتاً ولایتده اصل آرائیلجق جهت شفقندر. بو، عصبه اولسون اولماسون هر هانکی اقرباده موجوددر. هله والده کک کندی اولدینه قارشلی اولان شفقتی پدر و سائر عصبه لرک کندن اکیسک عدایدله من. بناء علیه بوراده قیاسه اهمیت و برلیه بیلیر، درلردی. [مبسوط ۴ ج ۲۲۳] شیبانی [۶] امام محمد ایسه ولایتده اصل آرائیلجق جهت عصبه لکدر، چونکه عصبه اولانلر آنجاق قیزک، قیزک منسوب اولدیفنی قبیله کک کفونی تقدیر ایدله بیلیرلر. قبیله، عشیرت داخلنده رأی و تدبیر عصبه لره عائددر؛ بناء علیه ذوی الارحام و والده کک ولایتی تجویز ایدله من دیردی.

— بیهوده دی —

هلم ثابت

[۳] بدایع ۲ ج ۴۰

[۴] بدایع ۲ ج ۲۴۰

[۵] بدایع الصنائع ۲ ج ۲۴۱

[۶] ؟

کبی عدالتده لزوم کورمه یوردی. بوکا کوره شرعاً عادل صایلمیان فاسقارکده ولایتی صحیح اولیوردی. حقیقار ولایره خطاباً بکارلر ایله قوجه سز قیزلرینک انکاحنی بیلدیرن آیت و سنلرک عمومیه شامل عام امرلر اولدیفنی، عینی زمانده عصر سعادتدن زمانلرینه قدر بو وادیده جریان ایدن تعاملك اجاع امت ماهیتنده اولدیفنی ایلرو سویورلردی. برده حقیقار ولایتده ارثیده اعتبار ایدیلوردی. بونلره کوره آنجاق میراث آلان ولی اوله بیلردی. ملوکیت اختلاف دین.. کبی سبیلر ایله ارشدن محروم اولانلرک ولی اوله ییه جفته قائل ایدیلر.

ققیقار، نکاحده ولایتک اهمیتنی تبلیغ ایدن نصلرده ولایرک صنف و ترتیبلری حقیقده تفصیلات بولممدیلر. نصلرده کی «ولی» تعبیری مبهم اولوب کیملره شامل اوله ییه چکی آکلاشیمه یوردی. یالکز بعض سنلرده «پدر» ولی اوله رق کوستریلدیکنی کبی، ولیسی اولیانک ولیسی سلطاندر، دینیلوردی. سنلردن برنده حضرت پیغمبرک عمومیه سی حضرت حمزه ک قیزی تزویج ایتدیکنی، ام سلمه ک کوچوک اوغلی عمر طرفندن پیغمبره تزویج ایدله یکی مرویدر. فقط بوراده حضرت پیغمبرک عمومیه سنک قیزیله نظراً ولایت خاصه صاحبی اولسی محتمل بولوندیفنی کبی ولایت عامه سی ده واردی. بو تزویجده ولایت خاصه سی استعمال ایتش اولدیفنه کوره عمومیه زاده کک ولایتی مخصوص اولیور، دیمکدر. امام سلمه مسئله سنده ایسه کوچوک عمرک والده سی ولایت، یا خود وکالت ایله تزویج ایتسی احتالی واردر. ولایت طریقیله اولدیفنه کوره اوغلاک والده سته قارشلی ولایت تزویجی سنت تقریریه ایله ثابت اولیور. برده عروه بن زبیرک همشیره و برادرلرینک صغیره لرینی؛ ابن مسعودک معلوماتی داخلنده زوج سنک دیکر زوجندن اولان قیزی تزویج ایتش اولقلری روایت ایدیلور. بو روایتلر ثابت اولدیفنه کوره عمومیه لر ایله والده لک ولایتلری ده قبولی ایدیلور، دیمکدر.

اغلب احتیالدرکه بالاخره فقها دورنده و شیمدی مبهم کبی کورینن برچوق تعبیرلر، حتی برچوق آیتلر، حدیثلر لسانک کهنه و عرفلره، کله لک شمول دائره لرینه واقف اولانلر ایچون صریح اولیوردی. اصحاب آیتده، سنده آکلایه مادقلری برشیته تصادف ایتدکلری زمان حضرت پیغمبره مراجعت ایدهرک استیضاحده بولنورلردی. بو استیضاحلرک برچوقلری روایت طریقیله زمانزه قدر گلشدر. شوخاله کوره ابهاملرک، اجالارک همان برچوغنی بالاخره تعاملك، عادتلرک بلکده عرفلرک تبدلری، نزول و ورودلری ایجاب ایتدیرن وقه لک سبب و وقه لک اونودیله سی، بعضاً کله ده کی استعماللرک دیکشیمه سی... و سائر اسباب دولایسه بعض نصلرده ابهاملر اجالار حصوله کلارک برچوق اختلافلرک محوری تشکیل ایتشدر. نکاحده ولایت مسئله سی حقیقده کی نصلرده

تكون ايتش ومؤرخ علملرك اك قوتلى بر صورتله استناد ايتديكى مشاهده وتيره سندن محروم قالشدر. مؤرخ ايجون واقعه به وقوفك بر تك واسطه سى وارد. واقعه بر ايز، بر اثر براقش ايسه ! بو ايزك مفقوديتي واقعه نك ابدى مجهول قالمه سنى استلزام ايدجكد. مؤرخلر بوايزه وثيقه دييورلر. وثيقه ي ماضيه عايد واقعه لرك شيتي وواضح بر تصوريي تأمين ايدجبله جك اولان ايزلردر. بو صورتله طوغرىدن طوغرى به ويا طولاييسيله بر ايز براقشمش ويا براقش اولديني حالده ايزى غائب اولمش، سيلشمش، تحريب ايدلمش اولان بوتون دوشونجه لر، فكرلر، واقعه لر بشريت ايجون ابدى غائب اولمش ديمكد. وثيقه لرك يوقلنى هيچ برشى اكال ايدمه. وثيقه يوق ايسه تاريخه يوقدر.

ايشته بر مؤرخ بوكونكى فنلرك هپسندن اول وثيقه لرى آراشدرمق، طولامق، ترتيب وتصنيف ايتك كېي وظيفه لر قارشيسنده قالير. وثيقه لرى آراشدرمق وطولامق تاريخچيلك صنعتك منطقاً ايلك صفحه سنى واك مهم بر قسمي تشكىل ايدر. آلمانايده بوايشه قيصه وقولانلى بر كله اولديني ايجون «آوره ستيك» دييورلر. تاريخك يكانه منبى وثيقه اولديني قبول ايدلديكى تقدردره بو وظيفه نك نه قادار مهم برايش اولديني كندى كندينه آكلاشيلير. اكر بوايشه لازمكديكى قدار اهميت ويريله جك اولور ايسه، يعنى تاريخي بر مسئله يي تدقيقه باشلامازدن اول اطرافى بو مسئله يي اياضاح ايدجك بوتون وثيقه لرله طولديرماس ايسه كنافله يره كفايتسز معلومانه استناد ايدجرك حركت ايتش وخطا ياقى احتياي فضله لشدرمش اولور. تاريخ اصولك قاعده لرله تماميله توافقي ايدن متبحرانه سعى وغيرتلك مهم بر قسمي صرف مادي اولان بو سببدن دولاي بوزولمش وياخود تماميله محو وها اولمشدر. مؤرخ يالكز النده كېي وثيقه لرله اكفا ايتيوب ده لازم كن بوتون وثيقه لرى طولامش اولسه يدي استناد ايتديكى وثيقه لرك قسماً اياضاح، اتمام ايدجبله جكني وياخود بوس بوتون اهميتدن ساقط اولجنى كورور ايدى. وثيقه لرك بولاي، طاغيتقلى بوايشك تك بر آدم طرفندن ياليسى امكانسز قىلار. فى الحقيقه بو وظيفه يه، علمي هيئتلر وياخود حكومتلر طرفندن افا ايدلكده وثيقه لر (آرشو، كتيخانه، موزه) كېي مؤسسه لرده محافظه ايدلكده در. بو صورتله وثيقه لر عمومى مؤسسه لرده حفظ ايدلكدن صوكره تحريسي ممكن اوله بيلير، فقط بيكارجه وثيقه لرى الدن كچيرمك وپونلر آره سنده مقاييسه لر ياقى مجبوريتنده بولان مؤرخك يته موجود وثيقه ده بولونيك اياضاحاتى سيجلرني ترتيب ايدلمش، بوسيجلره فهرستلر علاوه ايديله رك (الفبا... اصولي... الخ) عمومى ره بر توارلرني ياليش بولسى وياخود ايشه كيرشك ايجون هر شيدن اول بو وظيفه يي بالذات ياتش اولسى لازمدر. موجودى تسجيل ايدلمش اولان وثيقه

وثيقه دن واقعه يه انتقال ايجون تعقيب ايديله جك طرزلر اوقدر قطي شكللر آكشدركه بو شرطه لره رعايت ايديله دن ميدانه چيقه جق بر اثر جدى برآدامك بر ايكي دقيقه سنى اسراف ايديله جكي اهميتي هيچ بر زمان حائر اوله ماز. تاريخ اصولى حقنده اك قيمتلى ترقيلر، تاريخي تدقيقلره كيرشمك وتاريخي بر تأليفي علمي برطرزده حقيقت ساحه سنه چيقارمق ايجون وثيقه لرى تدقيق وتنفيد ايدجك متعير ومورخله لازم كلن ايلك معلومانه عايد اصول وقاعده لر در. يتش سسكان سنه اول تاريخك يك كنديش اقلرده فرمانفرما اولديني زمانلرده عالم مورخلر بو قيمتلى علملرينك نه قدر درين منبعلردن، نه قدر باياسز علملردن ميدانه كلديكني اياضاح ايديبورلردى. بو آشاغى يوقارى بر «عالمكل» اولق ديمكدى، مورخك هر علمي بيلمه سى لازمدي. تاريخك قهرمانلق دورلرينه عايد اولان بوادعالرك، فكرى، بدىي، اجتماعي... الخ بوتون حياتنده ايش بولومى اساسلرني قبول ايدن بو تقسيمده فردك حصه سنه دوشن وظيفه يي اكتمل برطرزده ياعه سى ايجون اولاختصاصى غايه اتخاذ ايله ين بو عصر ك آكلايشنده برموقى يوقدر. بوكون تاريخي تدقيقلره تقدم ايدن معلومات اوزون بر جدالدين صوكرا معين ومحدود شكللر آلدى. بوكون اثرينه علمي برماهيت ويريرمك ايشته ين برمورخك نه كېي بر حاضرلى مدق كچيرمه سى مدق لازم كله جكي ساده دستورلر ايله افاده اولونه بيلير.

مملكتمزده فكرى جريانلر ايكي ضد شكلده تبارز ايديبور. يا اوروپا علم وعرفان حياتى اداره ايدن الكصوك واك شامل عمدلر، ياخود بوكون آنجاق ماضى يي محافظه، تفكر سيرىي تعقيب ذوقيله كتيخا. نه لرده يك درين اعتنالى ايله صاقلانان اثرلرده يازلى سوزلر. بوايكي ضد جريان حالا كيميا لا پورتو آرلر من ياتنده (سيميا) علمي مراقيلرى ياشاديني كېي دوام ايدوب كيدييور. كچنلرده اقدام غرته سنده «اختصاصه داهر» انشازايدن باش مقاله بولنك يك قيمتلى نمونه لرني كوسترييور. مقاله صاحي «آدام عقللى» تاريخ يازمه بيلمك ايجون بوكونك بوتون علملردن ناصل واز كچه بيلير «دييور... تاريخده كى اختصاصى برمورخك تاريخي تبيلره باشلامازدن اول ايلك معلوماتك نه لر اولجنى تبليت وياخود ساده ج «تاريخي يارديمجي علملر» ي تدقيق ايتك كيميائك دورت عنصر نظريه سى ايله عيني تاريخي قيمت حائر اولان ماهيتي تفسير ايجون كافيدر ظننده يز...

**

تاريخي تشكىلات هانكي مقصدلر ايله اجرا ايديلير ايسه ايدلسون جزئ واقعه لره استناد ايدجكد در. تاريخك بحث ايدجكي واقعه لر سائر علملرك واقعه لرندن تبينه ده تعقيب ايديلن اصول نقطه نظرندن بوس بوتون آيريلير. سائر علملر واقعه لرني طوغرىدن طوغرى به مشاهده صورتيه تبين ايدر. تاريخي تركيده لازم اولان واقعه لر ماضى دنين مهم بر مفهوم داخلنده

الكبحرانى برطرزده عصرى طولودوردى. بوكون اكترتيله وبالخاصه مورخلر، اون طقوزنجي عصره تاريخ عصرى ديرلر. فى الحقيقه اون طقوزنجي عصر، تاريخي تدقيقلرى زمان ومكان اعتباريله كنيشله تدى. معلومات منبعلرني واسع بر مقباسده چوغالندى. انتباه دورندن برى باشلايان، فقط شعورسز برطرزله يك ضعيف بر صورتده دوام ايدن تاريخي واقعه لرك تبيني كيتيني بر اصوله ربط ايتدى. كوزل ايله طوغرو، تيسج ايله اياضاح آيرى آيرى شيلر اولديني آكلاشيلغه باشلاقدن صوكرا تاريخك شمدى به قدر درعه ده ايتديكى وظيفه لر دن بربرر واز كچه سى لازم كليورى. بالخاصه وقعه حقنده تفلسف ايتك ايجون هر شيدن اول وقعه نك تبين ايتش اولسى وجدى بر آدامك بو وقعه به اعتاد ايتمه سى ايجون تبينك معين اصوللر داخلنده اجرا ايديله سنك بومعرفت شعبه سنه علمي برماهيت ويرمك ايجون برنجى شرط اولديني قبول ايتك ايجاب ايديبوردى. بو صورتله ظالمرك محكمه به توديعنه، ماضيده آقان قانلر ايجون اغلامغه تقدم ايدن واقعه لرك تبين وثبتيق كېي برمعله تظاهر ايديبوردى. صوك عصر ك ايتناق ايجون يك آرزو صفله مالاك اولان منقوللرى بومعله دن مثبت علملردن ايشته دكارى قطييت وغير شخصيتي ايشته مكه باشلاديلر. فقط قطييت، غير شخصيت، شعر وخيال تلعين ويا تبيل دكيدر. تاريخ بو صورتله ياعلى بر ماهيت آلوب ضبط وربطه آينه جق وياخود هوسكارلرك، صنعتكارلرك آرزو والهانه تابع اوله جقدى. تاريخ برنجى شقى ترجيس ايدجرك بعضاً بحرانى وبعضاً منظم خطوه لرله علملر قافله سنه التحاق ايجون جدال ايديبور. بو التحاق ناصل وزده ده اوله جنى تخمين ايديلش، فقط وضوح ايله تعين ايتمه مشدر.

**

التحاق برنده كى بوضوح سزلى تاريخك هر درلو ضبط وربطدن عارى، خصوصى اصول وقاعده لر دن محروم، حدودسز بر معرفت اولديني صورتنده تاقى ايديله ملىدر. واقعا بوكون مثلابولونيك علم اولوب اولاديفنه دائر هيچ بر مناقشه يه تصادف ايديله ديكنه قابل تاريخك علم ويا صنعت اوله جفته دائر مناقشه لر جلدلر طولودوره قده در. بوكا مقابل تاريخ اصولى حقنده قطي، صاغلام ومثبت حكملر كيتدكجه چوغالنده تاريخي تدقيقلره كيريشه جك اولانلره اتباعى ضرورى كلن قاعده لر واضح شكللر آكفده در. بوكون تاريخ علم ويا صنعت تلقى ايديلسين، ياخود تيسج واسطه سى استقبالك ككتي، اخلاقك تهذيب كېي حالا آرزوق صادف ايديلن تاريخي تشكىلاتده كى مختلف صورتلر ولسون، اوله اختياري بر صورتده باشلايان وصوك سنه لرده تدوين ايديلن وتيره لره، اصوللره رعايت ايتك مجبوريتنده در.

واقعه لرك وثيقه لره استناد ايتمه سى، وثيقه لرك علمي برقناعت توليد ايتمه سى ايجون قوتلى برتقييدن نمه سى، وثيقه لرك تحرى، جمع وتريي، تفسير وياضاحى

حکایت

فیر طینه لی بر کجه ده

کچر دیکمز قیسه و حزنی کونلر کچی مظم بر قیش حکایه سنی یکی بترمشدم. قلمی آندم. صوکره یرمدن قالقدم. او طه نك ایچنده بر اشانی بر یوقاری دولاشمغه باشلادم.

کجه ییدی. طیشاریده فورطنه واردی. اوچده ایکسی قارا کلفله کوموله قالمش کوچوک او طه مه قدر سو قاقدن کن اوغولتورلر. طبقی فیصلتیلر یاخود آهله کی غریب سسارله قولانغه چار پیوردی. شپه سز بو، روز کارله هوالاتان قار سر پیتسی ایدی که اؤک دیوارلرنده کورولده یوردی. جامک اوکنده، آتیش پاموق کچی قالین وقابا بر قار بیغی کورونیور، غیب اولیور، روحده بر صوغوقلق، براوغوشوقلق تأثیری بیراقیوردی.

نچره یه یاقلاشدم، سوقاغه باقدم. تنها ایدی. روز کارک قوتیله زمان زمان شوسه دن براق قار بوغولری هوالاتیور، خفیف، پیاض قوماش پارچه لری کچی اوچوشیوردی. نچره مک قارشینده بر سوقاق فزری یانیوردی؛ علو چیر پییور، روز کارله مجادله ایدی یوردی؛ تیره ک برضیا جیر کیسی هواده آره صره کسکین بر قیلچ طرزنده انجه لوب کینشه یوردی. اؤک دامنندن قاردانه لری دوکولیور، آیدینلق ساحه دن کچرکن رنکارنک قیویلجلرله بر قوس قزح تلونی کوسته ریوردی. بچی حزن قایلادی. چابو جاق صوبوندم. لامبای سوندوردم. یاندم.

او طه می قارا کلق دولدورنجه سسلر داها واضلا شدی. نچره دن کن آیدینلق اوزریمه صولوق پیاض رنکده بر قوجه لکه آندی. ساعت ثانیه لری سرعتله صایوردی. بعضی قارک کثیف اوغولتوسی بو حسن سز ایشله مک طبعی ریسنی بوغویوردی.

أبدیته کومولوب کیده جک ثانیه لک چار پیتسی صوکره یکیدن دویوردم. اکثریا او ثانیه لره پنهان ایچنده بر ساعت وارمش کچی وضوحه چینلایوردی. یازوب بتردیکم صحیفه لری دوشوندم. اولرک معناسی نه ایدی؟ بر دکرلری وارمیدی؟

او صحیفه لرده بنایکی قعیرک غایت ساده ماجراسی آکلاتیوردم. کور براختیارله قاریسی حیات طرفندن اونونولش ایکی مخلوق، طائی، حلیم، محبوب، و آنحق باشابه بیلیر ایکی مخلوق. میلاد یورطینک عره سنده صباحین ایرکنجه جک کوبلرندن چیقشار، ومنجینک دوغدینی بووک کونی کندیلری ده بر آرز سونج ایچنده تسعید ایده یلمک امیدله صدقه طوبیلاق ایچون جوار کوبلر آره سنده آواره آواره دولاشمشلردی.

اک یقین چفتلکاری دولاشارق جیلری عیسی نامه یریلن هر دورلو شیلرله دولو اولدینی حالده «اقشام

دعاسی» وقتنده اولرینه دونه بیله جک لرخی امیداتمشلردی. امیدلری بوشه چقمشدی. صدقه لر، آزغایت آزدی. وقت جوق کچ ایدی. آرتق یورغون قاری قوجه کوردی که آتشنز قولویه دونه وقت ککشدیر. اوموزلرنده خفیف بر یوک، قبلرندده آغیر بر حزنله بویکی اختیار، قارلرک قابلا دینی اواده کیدیوردی. کور، قاریسک آرقه سنندن آغیر آغیر یورویوردی. ده قولا یقله یورویلمک ایچون آلتی رفقه سنک کرینه کچیرمشدی. کجه زفری قارا کلفدی. کوکی بولوطلر اورتیوردی. بیچاره لک آیاقلری قاره کومو. لیدی. فورطنه قاری هوالاتیور یوردی. کوی ده اوقدر اوزاقدی که پوراز روز کارندن طوئشار، بولک اوزرنده قاصره لر یابان تیدین بونالشار، سس سز سس سز کیدیورلردی. یورغون اختیار قادن بولی شاشیرمشدی. چوقدنبریدر بینه اواده یورویوردی. کورده سووهرک :

— یقینه وار یورمی یز؟ کورورسک، اقشام دعا سته پتشمه بکچر دیه سوله نیوردی.

قادین ده اوکا اولرک یقین اولدینی سوله یوردی. بونکله برابر پک آتی حس ایدی یوردی که، هیات، یا کلس بوله صاعشدر. فقط ده بوک دایر برشی سوله مک ایسته یوردی. بعض، کوپک حواله لری ایشیت کچی اولیوردی. اوسسلرک کلدیکی طرفه دوغرو کیدیوردی. فقط بردن بره سسلرله تام عکسی طرفه کچیوردی.

نهات، جسارتی قیریلدی. اختیاره دیدی که: — بابا، عیسی نك باشی ایچون بی عفو ایت، یز بورده غیب اولدق... تمدها اوزاغه کیده جک مجالم قالمادی... دورق ایستیورم...

— دوکارسک. — آزاجق او طور مق ایستیورم... دوکارسه قده نه اهمیتی وارا! ذاتا آجائز اوقدر طائی برشی دکلرک حیفلانغه دکسین.

اختیار درن درن ایچنی چکهرک راضی اولدی. طو پراغه صیرت صیرته او طور دیلر. ایکی پاچاوره بیغینه بکزه یورلردی. روز کار اونلرله اوینایوردی. فورطنه اوستارنی قارله ورتدی. قارکسکین بولورلنی یوزلرینه کوزلرینه باطیردی. آرقاداشندن ده فنا کیشمش اختیار قادن تحف بر صیجاقلق تأثیری طویدی.

زانغیر زانغیر تیره بن کور: — آنا، قالق کیده لم، هایدی... دیه سسلندی. فقط قادین اوویه قاشدی، وایقوسنک آره سنده اوکا آکلا شیلماز شیلر سوله یوردی. آدم قاریسی قالدیرمه چاپالایوردی، فقط ناله، اوندده درمان قالمشدی:

— دوکاجسک! دیه باغیر یور، اورکیور، امدادیته چاغیر یوردی.

لکن قادین آرتق طوینایوردی. اونک اطرافنده چاپالامقدن یورولش اختیارده ساکن بر امید سزلک ایچنده تکرار قاره او طور یور، دها کندیلرخی

نك ایچون خصوصی بروقه حقدنه بیان فکر دن، ایلمک متحرلرک یایدینی کچی، بالذات مشابه بر وق وثیقه لری مقایسه ایله بر برندن تفریق ایدن لری تعیین اتمک وبویله لکه موثوق وغیر موثوق یقه لری آکلامق ایجاب ایدر. حالبوکه بر زمانلر بحرلرک موشکافانه مقایسه لر، تفتیشلر، تحقیقلر ایله ایتدکاری بر معلومات جمله سی وبر مشاهدلر زینه سی وبونلرک نتیجه لرندن میدانه کلس بر اصول بلش اولسه ییدی بواشلر نه قدار قولایلاشیردی. بالذات بومقایسه وبوتفتیشلری یامق زحمتدن قور. لونور ایدی. فی الحقیقه براتلرک، فرمانلرک تنقیدی ولایلشدیرمق ایچن بومعلومات جمله سیله مشاهدلر نتیجه لری موجوددر. بوکا «دیپلوماتیک» دینور. دها هنوز تنقید ایدله مش اولان وثیقه لرک تنقیدینه کلنجه، شمدی یه قدار عینی نوعدن تنقید ایدلش ولان وثیقه لرک نتیجه لری حقدنه معلومات آله دن تثبیت اتمک طوغرو برشی اولاماز. بو معلوماتک مجموعی یعنی شمدی یه قدار هانکی نودن هانکی وثیقه لرلر تنقید ایدیلوب ایدله دیک حقدنه کی نتیجه لر آیریجه بر معلومات جمله سی تشکیل ایدر. وبونک آیری براسی واردر: «هیستوار لیته ر».

معماری، هیکتراش، رسم، هنر، اشیا (سلاح لیسسه او اشیا سی، مسکوکات، مدالیه، آرمه... الخ) کی مصور اولان وثیقه لرک تنقیدینه کلنجه: بوکی وثیقه لرک عملی بر صورتده مشاهده وتدقیقندن میدانه لمن بر معلومات مجموعه سنندن شکل ایدن «آرک اولوژی» بونام اولان «نومیسما تیک» و «هرالدیک» ه احتیاج واردر.

هوره سینقا، بیلوغرافی، تئوغرافی، پاله اوغرافی، یلولوژی، دیپلوماتیک، هیستوار لیته ر، آرک ولوژی... ایشته بروثقه دن شیئی وصریح برواقعه یه انتقال ایچن لازمکن معلومات باغای.

بوراده دقت ایدله جک مهم ایکی نقطه یی اعمال ایتمه یلیدر. اول: بو معلومات هر مورخ ایچن لازم ضروری شیلر دکلدر. عصرمن تاریخیه مشغول ولان بر مورخنه تئوغرافی یه نه ده آرک ولوژی یه حتایجی واردر. تاریخک یاردیچی علملری یوقدر. ورخک تدقیق ایده جکی ساحلر ایچن مقدم بر جراقلق یرمه سی لازمدر. وبوی ایشی بیلیر. تدقیق ایدلک سته نیلن تاریخ مبحثنه عائد بایشدر. قبل الاسلام رب تاریخی ایچن یاپیله جق جراقلق ایله عصرمن نانی تاریخی ایچن حاضرلانه مدنی بر اوله ماز. یأ: بومعلومات آنحق جزئی واقعه لری تبیین کچی ورخک الکوتلی واصل اولان وظیفه سته عائددر. بیغی ترکیب آیریجه بر موضوعه تدقیق ایدله لیدر.

امین عالی

